

Kecskés D. Gusztáv

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI RENDSZERVÁLTÁS ÉS A FRANCIA KÜLPOLITIKA, 1988–1990¹

Az 1988 májusában újra a Francia Köztársaság elnökévé választott François Mitterrand államfői hatalmának gyakorlására kedvező feltételt teremtett, hogy a Szocialista Párt győzött a júniusi törvényhozási választásokon, s ennek következtében megalakult a II. Rocard-kormány. Vagyis megszűnt a korábbi politikai társbérletből fakadó rivalizálás, és maradéktalanul érvényesülhetett az elnök kormány által is támogatott irányító szerepe a külpolitikában. Mitterrand személyes döntéseinek meghatározó szerepe lesz Franciaország 1988 és 1990 közti Kelet-Közép-Európa-politikájának kialakításában is, amely korszak, mint ismeretes, térségünk és általában a kelet–nyugati kapcsolatok

¹ A tanulmány korábbi változata a szerző nagyobb terjedelmű munkájának része volt: *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. Az OM NKFP 5/020/2001. számú projekt keretében készült tanulmány, 2004, 213 p. Megjelent: *Grotius*. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos Folyóirata: <http://www.grotius.hu>

A francia külpolitika és az 1989–1990-es magyarországi rendszerváltás összefüggéseiről francia külügyi dokumentumokat gyűjtött Garadnai Zoltán, aki kutatásának eredményeit részben Thomas Schreiber magyar származású francia újságíróval közösen publikálta. Lásd Garadnai Zoltán–Thomas Schreiber: „A magyarországi rendszerváltás a Quai d’Orsay szemével”, *Külügyi Szemle*, (7. évf.) 2008. 2. sz. 129–149.; „Antall József miniszterelnök külpolitikai törekvései francia szemmel (1990–1991)”, *Archívnet*, 2009. 3. sz. www.archivnet.hu; „François Mitterrand elnök második budapesti útja – 1990. január 18–19.”, *Archívnet*, 2009. 2. sz. www.archivnet.hu; „A rendszerváltás Magyarországon és Lengyelországban”, *Archívnet* 2009. 1. sz. www.archivnet.hu. Továbbá: Garadnai: „A magyarországi rendszerváltás dokumentumai a francia Külügyminisztérium levéltárában”, *Levéltári Szemle*, (59. évf.) 2009. 1. sz. 3–12.; „Francia vélemények a magyarországi átalakulásról (1988–1990)”,

viharos gyorsaságú átalakulását hozta. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió által dominált bipoláris világrend a maga európai érdekszférenszerével 1990-re megszűnt: a Szovjetunió politikailag, majd katonailag fokozatosan visszahúzódott, a kelet-közép-európai kommunista rendszerek összeomlottak, és létrejött a német egység. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogyan viszonyult a francia kormányzat régióinkhoz és benne Magyarországhoz e világtörténelmi jelentőségű eseménysorozat idején.

Míg Mitterrand első elnöki periódusának második felét a Kelet-Közép-Európa irányában tanúsított viszonylagos érdektelenség jellemezte, az újabb hét év a térségünk iránti fokozott figyelem jegyében kezdődött: „Induljunk merészen Kelet-Európa felé. Magyarországon nemrégiben a megújulást célzó igazi hatalomátvétel ment végbe, amit fontos, hogy sürgősen megerősítsünk. Javasolnunk kell, hogy kössön velünk nagy jelentőségű pénzügyi és politikai egyezményt, és nem szabad hagynunk, hogy a [Német] Szövetségi Köztársaság egyedül lépjen ott fel”, mondta az elnök egy héttel újraválasztása után különleges tanácsadójának, Jacques Attalinak.² Számos forrás arra utal, hogy Mitterrand-ban ekkor tudatosodott: Franciaország és az NSZK egymás versenytársai Kelet-Közép-Európában. Az elnök ezért felkérte közeli munkatársait, hogy elemezzék Franciaország fokozott térségbeli

Levéltári Közlemények, (82. évf.) 2011. 1. sz. 161–180. A témakörrel nemzetközi újságíróként szerzett személyes tapasztalatok alapján ír Thomas Schreiber: *Les actions de la France à l'Est ou Les absences de Marianne*, Paris–Montréal, l'Harmattan, 2000, Chapitre 4: Les années Mitterrand; *J'ai choisi la France. Lodyssée d'un journaliste qui a traversé trois quarts de siècle*. Chaintreaux, Éditions France-Empire Monde, 2010, Chapitre 10: L'accouchement d'une nouvelle Europe). A magyarországi rendszerváltás nemzetközi összefüggéseiről: Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2004. 275–330 (Fejezet: Vissza Európába. A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttere, 1988–1990); Borhi László: „Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni», *Külügyi Szemle*, (6. évf.) 2007. 2–3. sz. 255–272. Mitterrand elnök szerepéről: Frédéric Bozo: *Mitterrand, la fin de la guerre froide et l'unification allemande. De Yalta à Maastricht*. Paris, Odile Jacob, 2005.

² Jacques Attali: *Verbatim*. Tome III. Paris, Fayard, 1993, 1995. 26., idézi Schreiber: *Les actions de la France*. i. m. 192.

jelenlétének lehetőségeit. Az új francia külügyminiszter, Roland Dumas ettől kezdve minden lehetséges alkalommal – diplomaták és újságírók előtt egyaránt – kifejezte, Franciaország készen áll, hogy lemaradásait behozva növelje erőfeszítéseit a régióban. 1988 nyarán az Elnökség és a Miniszterelnökség együttes munkával ki is dolgozta a „Kelet” felé való nyitás új politikáját, melynek fő mozzanataként elnöki látogatást terveztek Kelet-Közép-Európa minden országába, a szalonképtelenné vált Ceaușescu-féle Romániát kivéve.³ Az új koncepció lényegét a *Le Monde*-nak adott interjújában Dumas a következőképpen fejtette ki: „Ma egyrészt ha nem is az enyhülés korszakában, de ahhoz nagyon hasonló szituációban élünk, másrészt a kelet-európai országokban végbement változások következtében köztük erős diverzifikálás mutatható ki. Ezeket az új tényezőket figyelembe kell vennünk. 1985 óta a Szovjetunióban is érzékelhető a Nyugat-Európához való közeledés. E tényezők lehetővé teszik, hogy Franciaország újra elfoglalja azt a helyet, amely korábban ezen országokkal való kapcsolatában történelmileg kialakult, s a kulturális és gazdasági kapcsolatok mellett a politikai dialógus fejlesztésére is törekedjék. Ma a szocialista országok irányában más-más módon kell közeledni, mivel azok gazdasági és egyéb területen megmutatkozó különbözőségei ezt indokoltá teszik.”⁴ Vagyis az interjú tanúsága szerint a francia vezetés jelentős nyitást határozott el a szovjet blokk országai felé. A korábbi visszafogottság helyébe a kapcsolatok minden területén érvényesítendő fejlesztési szándék lépett, melynek megvalósulásában nagy szerepet szántak a szovjet–francia viszony kibontakoztatásának is.⁵

Az 1988. szeptember közepétől meginduló – alább ismertetendő – hatalmas külpolitikai aktivitás nyomán a szovjet blokk, s benne Ke-

³ Schreiber: *Les actions de la France*. i. m. 192–193.

⁴ *Le Monde*, 1988. szeptember 9. Idézi: Magyar Országos Levéltár (MOL): XIX–J–1–j, 1988, 40. doboz, Franciaország, 45-10-004044/1988 (1988. október 3.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése*.

⁵ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-1-001071/1989 (1989. február). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája*.

let-Közép-Európa a francia külpolitika prioritásai közé emelkedett. E jelentős váltás azzal magyarázható, hogy Franciaország erőteljesen törekedett Európán belüli politikai vezető szerepének megtartására. E cél megvalósítása érdekében szükségesnek tűnt, hogy ledolgozza fő európai partnereinek, az NSZK-nak, Olaszországnak és Nagy-Britanniának a szovjet blokk országaival való kapcsolatépítésben politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt megmutatkozó előnyét.⁶ Szerepet játszhatott még annak felismerése is, hogy az NSZK-val közösen tervezett „keleti politika” nem valósul meg. Helmut Kohl kancellár még 1988. januárban javasolta, hogy az NSZK és Franciaország hangolja össze a térséggel kapcsolatos politikáját, és dolgozzanak ki közös lépéseket. Az eltérő érdekek és országprioritások miatt azonban a tervből csak kevés valósult meg. Az új koncepció melletti további érvként fogalmazódott meg, hogy a „keleti nyitás” révén Franciaország az Egyesült Államokkal és Japánnal szemben is stabilizálhatja helyzetét, főként ha gazdasági befolyása is nő a régióban. A párizsi magyar nagykövetség értékelése szerint a francia kormányzat tervei közt az is szerepelt, hogy a blokkpolitika meghaladása jegyében a kelet-közép-európai országokat eltávolítsa, sőt a későbbiekben leválassa a Szovjetunióról a francia politikai, kulturális és ideológiai befolyás erősítése révén. A Mitterrand környezetében lévő szocialista politikusok térségünkkel kapcsolatos elképzeléseiben nagy hangsúlyval szerepelt az ideológiai elem is: azt várták ugyanis, hogy régióink társadalmi lassan egyfajta „szociáldemokrata színezetű társadalommá” alakulnak. A francia Szocialista Párt vezetése úgy vélte, hogy a szocialista országokban zajló reformok lehetővé teszik majd annak bizonyítását, hogy a szociáldemokrata társadalmi szerveződés jelent megoldást a zsákutcába jutott kommunista modell helyett.⁷ Vagyis

⁶ Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE, Courneuve): Série Europe, sous-série Hongrie, Politique étrangère (1986–1990), Carton 6319, *Hongrie*, A francia Külügyminisztérium feljegyzése a magyar–francia kapcsolatokról. 1988. év eleje. Közli Garadnai: „Francia vélemények a magyarországi átalakulásokról (1988–1990)”. i. m. 171–173.

⁷ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 41. doboz, Franciaország, 45-14-00180/10/1988 (1988).

hogy a piacgazdaság és a szocialista értékek összeegyeztethetők.⁸ A francia kulturális behatolással főként a térség országainak fiatalságát kívánták elérni, míg az emberi jogok hangoztatását leginkább az értelmiségnek címezték.⁹

A francia külpolitika kelet-közép-európai aktivizálása mellett szólt még az Európai Gazdasági Közösség 1992-re előírt egységes belső piacára való felkészülés, a pozíciószerezés kényszere is.¹⁰ A megnövekedett francia jelenléttel továbbá bátorítani kívánták az átalakulás folyamatát a még viszonylag mozdulatlan szocialista országokban, így Bulgáriában és Csehszlovákiában.¹¹ A térségünkkel való gazdasági együttműködés révén a nyomasztó francia külkereskedelmi hiány szintén mérsékelhetőnek látszott. S végül a szovjet blokkal való kapcsolatok erősítése révén a francia kormányzat be kívánt kapcsolódni a kelet–nyugati viszony döntő elemévé vált szovjet–amerikai párbeszédbe is.¹²

Ami a gyakorlati lépéseket illeti, az 1988. szeptember közepén kinyilvánított új politikának megfelelően a francia külügy Románia kivételével minden szovjet blokkbeli országgal a legmagasabb szinten kívánt párbeszédet folytatni: Dumas külügyminiszter Prágába láto-

december 9.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitika „keleti nyitása” – lehetőségei kétoldalú kapcsolatainkban.*

⁸ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/8/1989 (1989. november 17.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Bianco a magyar–francia kapcsolatokról.*

⁹ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001613/1989 (1989. március 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország új keleti politikájának határai – a kelet-európai folyamatok francia megítélésének tükrében.*

¹⁰ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 40. doboz, Franciaország, 45-10-004044/1988 (1988. október 3.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése.*

¹¹ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 40. doboz, Franciaország, 45-10-004880/1988 (1988. december 9.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia elképzelések az Európai Közösség kelet-európai politikájára.*

¹² MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-1-001071/1989 (1989. február). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája.*

gatott. Fogadták a szovjet, a jugoszláv és a lengyel külügyminisztert. 1988. novemberben Grósz Károly magyar miniszterelnök és pártfőtitkár érkezett Párizsba, ahol ismertette vendéglátóival a magyar vezetés társadalmi-gazdasági reformtörekvéseit és nyitási politikáját. Mitterrand 1988. novemberben Moszkvában, míg decemberben Prágában tárgyalt. A francia elnök 1989-re előirányzott tervei között szerepelt Bulgária, NDK, Lengyelország és Magyarország meglátogatása, valamint 1989 első felében Mihail Gorbacsov párizsi útja.¹³ A régióink addigi történetében példátlan francia államfői látogatás-sorozat a kortársak számára Párizs „keleti politikájának” radikális megváltozását jelezte. A magyar diplomácia is úgy érzekelte, hogy Párizsban a szocialista országok helyzetét, elképzeléseit a korábbinál fokozottabb figyelemmel kísérik. S 1988 őszétől a magyar–francia politikai kapcsolatok is sűrűbbé váltak. A francia kulturális jelenlét magyarországi erősítését szolgálta a francia nyelvoktatás terén nyújtott francia segítség a magyarországi két tannyelvű gimnáziumok beindításában és nyelvtanárok képzésében.¹⁴ A magyarországi tőkeberuházások és általában a gazdasági együttműködés iránt viszont a magyar illetékesek alig tapasztaltak francia érdeklődést.¹⁵

A francia kormányzat irányváltásával és a Kelet-Közép-Európában, főként Lengyelországban és Magyarországon folyó átalakulással összefüggésben a térségünk országaival kapcsolatos francia prioritásképzésben új szempontok jelentek meg. A kiemelés legfontosabb mércéjévé a régióban zajló gazdasági-társadalmi változásoknak az adott országban megfigyelhető mélysége vált. A francia vezetés által alkalmazott ideologikus retorikával megfogalmazva: Franciaország egy adott országgal való politikai, gazdasági, műszaki-tudományos és kulturális együttműködését a helsinki harmadik kosár ajánlásainak,

¹³ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 41. doboz, Franciaország, 45-14-00180/10/1988 (1988. december 9.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitika „keleti nyitása” – lehetőségei kétoldalú kapcsolatainkban.*

¹⁴ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 41. doboz, Franciaország, 45-14-00180/8/1988 (1988. november 8.). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok.*

¹⁵ Uo.

vagyis az emberi jogoknak a megvalósulásától tette függővé. Ennek a követelménynek az érvényesítését azonban – mint az NDK esetében látni fogjuk – bizonyos speciális szempontok módosíthatták. Az e kritériumrendszer alapján megállapított első csoportba a valóban jelentős gazdasági-társadalmi változásokat megelőző Magyarország és Lengyelország került. Ezen országokkal kívánta a francia külügy a legdinamikusabban fejleszteni kapcsolatait. Magyarországnak főként azt írták javára, hogy a reformok intézményes, törvényileg is szabályozott keretek közt zajlanak, ami gátat jelenthetett az esetleges visszarendeződés ellen. Úgy látták továbbá, hogy a piacgazdaság kialakításának irányában Magyarország ment a legmesszebb. Lengyelország esetében pozitívként esett a latba, hogy a francia külpolitika értékelése szerint Wojciech Jaruzelski, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) KB első titkára, az Államtanács elnöke a gorbacsovi reform híve volt. Figyelembe vették a Szolidaritással való párbeszéd felújítását és Mieczysław Rakowski miniszterelnökké választását is. A francia prioritási rend második vonalába tartozó Csehszlovákia és az NDK az előbbieknél alacsonyabb szintű, de stabil kapcsolatra számíthatott Franciaországgal. Csehszlovákiában bizonyos előrelépéseket tapasztalt a francia diplomácia a gazdaság és az emberi jogok területén. Azt várták, hogy Prágában a gorbacsovi peresztrojkat felvállaló hatalom fog kialakulni. Az NDK-ban ugyan nem mutatkoztak a reformok jelei, a két német állam különleges helyzetéből eredően mégis nagyobb figyelmet kapott Párizs részéről. A harmadik csoporthoz tartozó Bulgáriával és Romániával Franciaország kapcsolatai alacsony szinten stagnáltak. Francia értékelés szerint Bulgáriában a kormányzat által hangoztatott reformok ellenére merev a hatalmi struktúra, és nincs változás a gazdaságban sem. A román vezetés pedig mindenfajta változtatási törekvést elutasított.¹⁶

A francia külügy által az európai szocialista országokra vonatkozóan kidolgozott új koncepciót Párizs tágabb körnek, az Európai

¹⁶ MOL: XIX-J-1-j, 1988, 40. doboz, Franciaország, 45-10-004044/1988 (1988. október 3.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése*.

Gazdasági Közösségnek ajánlotta. Sőt az elgondolás alapját éppen az EGK-országoknak javasolt szoros kelet-közép-európai együttműködés jelentette. A francia kormányzat úgy vélte, amint ezt Mitterrand Margaret Thatcher brit miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai során meg is jegyezte, hogy az európai integrációnak szüksége van közösségi szintű külpolitikai egyeztetésre, melynek első megnyilvánulása éppen a közös „keleti politika” lehetne. Azzal érveltek ugyanis, hogy a szovjet blokkban végbemenő változások gyors válaszokat követelnek. Az elgondolás szerint bár tudomásul kell venni a kelet-közép-európai realitásokat, így a szovjet csapatok jelenlétét a térségben, de emellett azt is tudatosítani kell, hogy a cél éppen a demokratikus változások előtt álló akadályok ledöntése, a szabadságjogok biztosítása. A javaslat „átfogó jellege” abban nyilvánult meg, hogy leszögezték: a biztonsági kérdések csak az emberi jogok helyzetével együtt oldhatók meg. Szorgalmazták továbbá a kelet–nyugati határok átjárhatóvá tételét annak érdekében, hogy az emberi és szabadságjogok kérdése a régióban ismertté váljon. Nem kívánták azonban a kapcsolatok leblokkolását a Szovjetunióval és azon szövetségeseivel, akik nem biztosítják az emberi jogok gyakorlását. Óvtak továbbá attól, hogy nyugati segítséggel felszínen tartsanak az emberi jogokat elutasító rendszereket.¹⁷

E politika prioritásként kezelte a Kelet-Közép-Európával való gazdasági együttműködést, melyen belül javasolták, hogy az egyes KGST-országok és az EGK közti egyezmények tartalmát az adott ország sajátosságai alapján állapítsák meg. A KGST és az EGK közti tárgyalásokat az általánosságok szintjén kívánták hagyni. Célszerűnek látták ugyanakkor, hogy rögzítsék az EGK és az egyes KGST-országok közti szerződések alapelveit a rögtönzés és az EGK-államok közötti érdekellentéték érvényesülésének megelőzésére. Fontosnak tartották továbbá az azonnali koordinációt a pénzügyi segély, illetve a hitelek, valamint a technológiai együttműködés terén az EGK-országok közti konkurencia elkerülésére. Végül a gazdasági együttműködést olyan

¹⁷ MOL: XIX-J-1-j, 1988, 40. doboz, Franciaország, 45-10-004880/1988 (1988. december 9.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia elképzelések az Európai Közösség kelet-európai politikájára*.

területekre igyekeztek koncentrálni, amelyek elősegíthetik a személyek és eszmék szabadabb mozgását (pl. összeurópai közlekedés és távközlés). A kulturális együttműködés kapcsán szorgalmazták a közös kulturális örökség felelevenítését, de ezen a téren is hangsúlyozni kívánták az emberi jogok fontosságát. A politikai párbeszéd és a biztonságpolitika tekintetében sürgették, hogy egységes közösségi választásokat dolgozzanak ki a Szovjetunió és a Varsói Szerződés javaslataira. Sőt azt óhajtották, hogy maga az EGK is fogalmazzon meg saját „európai” javaslatokat. A biztonságpolitikai egyeztetés lehetséges színhelyül a koncepció francia összeállítói a Nyugat-európai Uniót nevezték meg. Utolsó pontként a környezetvédelem is szerepet kapott.¹⁸

Az 1989-es év Kelet-Közép-Európa gazdasági és politikai térképének, valamint biztonságpolitikai viszonyainak gyors és radikális átalakulását hozta. Lengyelországban 1989 januárjában Jaruzelski tábornok javasolta a Szolidaritás szakszervezet legalizálását, és megkezdődtek a tárgyalások a hatalom és az ellenzék között. A „vasfüggöny” szimbolikus megszűnését jelképezte, amikor 1989. május 2-án Horn Gyula magyar külügyminiszter osztrák kollégája társaságában ünnepélyesen átvágott néhány szögesdrótot a két ország határán. 1989. júniusban zajlottak az első „félszabad” választások Lengyelországban, a Szolidaritás hatalmas sikerét hozva. 1989. augusztusában Tadeusz Mazowieckit, a Szolidaritás egyik alapítóját Lengyelország miniszterelnökévé nevezték ki. A magyar kormány szeptember 10-én engedélyezte, hogy keletnémet menekültek ezrei az NSZK-ba távozhassanak. Gorbacsov október 6-i kelet-berlini látogatása nyomán tüntetések kezdődtek az NDK-ban, és hamarosan lemondott Erich Honecker. November 9–10. éjjelén leomlott az 1961. augusztusában emelt berlini fal, majd kevesebb mint egy év múlva, 1990. október 3-án helyreállt Németország egysége. 1989. november 10-én leköszönt a Bulgáriában 1954 óta hatalmon lévő Todor Zsivkov, és megkezdődött az ország demokratizálódása. 1989. december 21-én Romániában megdőlt a Ceaușescu-rendszer. A december 10-én létrehozott csehszlovák koalíciós kormányban kisebbségbe került a Csehszlovák Kom-

¹⁸ Uo.

munista Párt; december 29-én a csehszlovák parlament államfővé választotta Václav Havelt.

A francia kormányzatot és a politikai osztályt egyaránt váratlanul érték az 1989-ben drámai gyorsasággal zajló kelet-közép-európai események. Az átalakulásban élen járó Lengyelország és Magyarország megkülönböztetett figyelmet kapott. Párizsból nézve a lengyel fejlődés 1989 tavaszán megnyugtatóbbnak tűnt. Stabil, kiszámítható átmenetnek látszott: a francia Szocialista Párt egyik vezetője a párizsi magyar nagykövettel beszélve ezt úgy fogalmazta meg, hogy a lengyel esetben a kormány és a Szolidaritás ellentétes, de jelentős erőkkel rendelkező tárgyaló felekként jutottak megegyezésre a hatalom fokozatos, kiszámítható megosztásáról.¹⁹ A magyarországi fejleményeket ezzel szemben a francia kormányzat és a pártok is sokkal több bizonytalansággal szemlélték ekkor. Így 1989 februárjában a Quai d'Orsay és a Miniszterelnökség köreiből származó információk szerint a hivatalos francia szervek aggodalommal figyelték a magyarországi események felgyorsulását. Nem látták sem az események kimenetelét, sem a kormány kibontakozási programjának a hatását.²⁰ Sőt 1989 áprilisában a hivatalos francia megfigyelők a magyar átalakulási folyamatot már egyenesen irányíthatatlannak találták: az MSZMP taglétszámának csökkenése mellett az új pártokat és mozgalmakat még nem tartották koalícióképes szervezeteknek. Francia megítélés szerint egy mérsékeltebb ütemű, de következetes, a külföld által is kiszámítható reformfolyamatra lett volna szükség. Attól is tartottak, hogy az infláció és a vásárlóerő csökkenése miatt megnövekednek a társadalmi feszültségek, és elszaporodnak a munkabeszüntetések.²¹

¹⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-002255/1989 (1989. április 25.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a kelet-nyugati együttműködés*.

²⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001104/1989 (1989. február 17.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Francia vélemény a magyarországi fejleményekről*.

²¹ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001104/1/1989 (1989. április 25.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia vélemények a magyar reformfolyamatról*.

Az ellenzékben lévő RPR²² és a kormányon lévő Szocialista Párt vezetése egyaránt óvott az ellenőrizhetetlen, krízisszerű folyamatoktól, és kiszámítható, fokozatos, békés átmenetet ajánlott.²³ A Quai d'Orsay elemzői attól is tartottak, hogy a szovjet uralom évei során lefojtott nemzeti–nemzetiségi ellentétek annak megszűnése után hirtelen a felszínre törnek majd (pl. román–magyar, cseh–szlovák ellentétek). A Szovjetunió várható reagálása az újabb és újabb kelet-közép-európai fejleményekre állandó bizonytalansági tényezőt jelentett François Mitterrand számára is az 1989-es év folyamán, noha az elnök tanácsadója, Hubert Védrine közlése szerint Gorbacsovval júliusban Párizsban folytatott megbeszélései során Mitterrand meggyőződött arról, hogy a szovjet vezető nem fog ellenállni a kelet-közép-európai politikai változásoknak.²⁴ Azt azonban, hogy Gorbacsov a helyén marad-e, nem látták előre...

Franciaország Kelet-Közép-Európa-politikájának 1989 tavaszán jelentkező új vonásaként a Gorbacsov nyomán megindult szovjet belső fejlődést a francia kormányzat elemzői visszafordíthatónak látták: a gazdasági nehézségek, a nemzetiségi problémák és egyes kelet-közép-európai országokban végbemenő változások, különösen pedig a két német állam újraegyesülésének irányában tett lépések szerintük, növelve a feszültséget, Gorbacsov bukásához vezethetnek. Eből következett a kiváró álláspont, az óvatosság és az éberség, amely azonban nem zárta ki a kétoldalú kapcsolatok fejlesztését, de azokat gondosan ellenőrzés alatt kívánta tartani, hogy rugalmasan módosít-

²² RPR, Rassemblement pour la République [Tömörülés a Köztársaságért]: a gaulizmus örökségére hivatkozó francia jobboldali párt 1976 és 2002 között, amely Jacques Chirac kezdeményezésére jött létre. A brit Konzervatív Párt francia megfelelőjének tartották.

²³ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-1104/4/1989 (1989. november 14.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *RPR véleménye hazánkról*. Uo. 1104/6/1989 (1989. november 17.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *J. Attali hazánkról*.

²⁴ Pierre Favier – Michel Martin-Roland: *La décennie Mitterrand*. Tome III: *Les Défis (1988–1991)*. Paris, Le Seuil, 1996. 173., idézi Schreiber: *Les actions de la France*. i. m. 173.

hassa a Szovjetunió belső fejlődése és a kelet-közép-európai államokhoz való viszonya alapján. Vagyis a francia külügy illetékesei nem tudták, hogy érvényben vannak-e még a hidegháború játékszabályai. A térségünk irányában folytatott politika nagyobb mérvű módosításáról a korabeli francia álláspont szerint csak akkor lehetett szó, ha Moszkva „elengedi” a régió államait, vagyis ha valóban egyenlő, szabad partneri kapcsolatra törekszik az érintett országokkal, lemond katonai fölényéről Európában, megszünteti állampolgárainak mozgáskorlátozását, és gazdasági rendszerét a piacgazdasághoz közelíti.²⁵

Részben a Szovjetunióval kapcsolatos biztonságpolitikai kockázatokkal függtek össze a francia diplomácia kelet-közép-európai prioritásképzésének új jelenségei. 1989 első hónapjaitól ugyanis a gazdaságpolitikai átalakulás mélysége helyett inkább annak ellenőrizhetőségére, kiszámíthatóságára helyezik a hangsúlyt: ennek alapján, amint az imént láttuk, Lengyelországot Magyarországnál előbbre sorolták. A másik új szempont a gazdasági behatolás, illetve a befolyásszerzés érvényesíthetősége volt, melynek alapján Varsó szintén Budapest elé került. Magyarországon ugyanis behozhatatlannak látták az NSZK gazdasági előnyét. Francia külügyi források azt valószínűsítették, hogy az NSZK Magyarországot tekinti a térségben privilegizált partnerének. A régebbi és újabb prioritási szempontok együttes figyelembevételével ekkorra érvényes sorrend kiemelt első csoportjába továbbra is a Szovjetunió, Lengyelország és Magyarország tartozott. A Szovjetunióval való kivételes kapcsolat a francia gazdaság érdekei mellett Franciaország európai vezető hatalom jellegének fenntartásához is fontosnak látszott. Ami Lengyelországot illeti, francia vélemény szerint a lengyel átalakulás nyomán elhárultak a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének akadályai, lehetővé téve, hogy a történelmi-érzelmi

²⁵ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-002255/1989 (1989. április 25.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a kelet-nyugati együttműködés*.

Békés Csaba szerint a kelet-közép-európai változásokkal kapcsolatban a szovjet vezetés tudatosan tartotta fenn az álláspontjával kapcsolatos bizonytalanságot, vagyis mintegy „lebegtette” a Breznyev-doktrínát. Lásd Békés Csaba: *Európából Európába*, i. m. 286–292.

affinitások akadálytalanul érvényesülhessenek. Számos francia kötelezettségvállalás, gesztus és ígéret – így például a lengyel adósságok átütemezése, a Lengyelország gazdasági megsegítésének módját vizsgáló pénzügyi ad hoc bizottság tevékenysége – mutatta, hogy Lengyelország fokozatosan újra elfoglalta Párizs számára a Kelet-Közép-Európán belüli első helyet, amit az 1980-as évek elején átmenetileg Magyarország kapott meg. Magyarország „visszaesésének” okait már fentebb bemutattuk.²⁶ A második vonalhoz tartozó NDK-val, Csehszlovákiával és Bulgáriával az elnöki látogatások ellenére sem tervezte a kapcsolatok látványos fejlesztését a francia külügy.²⁷

A francia kormányzat fő törekvései – vagyis a kelet-közép-európai „lemaradás” ledolgozásának vágya, a „jaltai rendszer” túllépésének szándéka, a francia nyelvi-kulturális hagyomány felélesztésének és a szociáldemokrata alternatíva propagálásának gondolata – 1989 őszén is változatlanok voltak. A Kelet-Közép-Európa egyre több országát elérő látványos politikai változások nyomán azonban feltűntek új elemek is Franciaország térségünkkel kapcsolatos magatartásában. Az NDK közeli felbomlását sejtető események megindulása nyomán módosultak a magyar és a lengyel átalakulási folyamattal kapcsolatos hivatalos francia reagálások is:²⁸ a németkérdés került a régiókkal kapcsolatos francia figyelem középpontjába.²⁹ Már 1989

²⁶ A magyar külügyi vezetés tartott attól, hogy Magyarország újra leértékelődik a francia Kelet-Közép-Európa-politika számára, amivel a párizsi külügy is tisztában volt. Lásd AMAE: Série Europe, sous-série Hongrie, Politique étrangère (1986–1990), Carton 6341, *Visite d'État de Monsieur le Président de la République en Hongrie (18–19 janvier 1990)*, Dossier de Synthèse. Paris, le 12 janvier 1990. Közli Garadnai: „Francia vélemények a magyarországi átalakulásokról (1988–1990)”, i. m. 177–184.

²⁷ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-002255/1989 (1989. április 25.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a kelet–nyugati együttműködés*.

²⁸ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-004175/1989 (1989. november 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra*.

²⁹ A francia Külügyminisztérium a berlini fal leomlásának 20. évfordulója alkalmából 2009. novemberben kutathatóvá tette a minisztérium Európai Igazgatóságá-

tavasznán úgy érzékelték, hogy – a kelet-európai fejleményekkel összefüggésben – „1989 Németországa a második világháború nyomán kialakult politikai és stratégiai keretek között nem talál dinamikus választ új ambícióira. A keleti helyzet cseppfolyóssága tovább növeli arra irányuló türelmetlenségét, hogy a nemzetközi kapcsolatok teljesen egyenjogú résztvevője legyen”.³⁰ Ezzel összefüggésben biztonságpolitikai okokból felértékelődött Párizs számára a Szovjetunióval és a Lengyelországgal való kapcsolat. Új prioritásképző szempont jelent meg tehát a francia diplomácia számára: a Németország(ok) hoz való viszony. A francia illetékesek félelemmel gondoltak Közép-európa esetleges feltámasztására is. Az 1989. november 3-án tartott francia–nyugatnémet csúcstalálkozón Kohl megpróbálta eloszlatni a francia vezetés aggodalmait, mondván, hogy nem a nyugatnémet kelet-közép-európai aktivitást kell csökkenteni, inkább a franciát növelni. A kancellár korszerű gazdasági együttműködési formákat javasolt Mitterrand-nak, és közös pénzügyi támogatásra hívott fel. Párizs ezzel szemben az EGK-országok együttes fellépését és régióknak irányában kifejtett politikájuk összehangolását ajánlotta. Vagyis a német aktivitást a Közösség politikájában kívánta feloldani.³¹ Magyarországot a párizsi illetékesek az NSZK és Ausztria érdekszférájában látták.³² „A kiterjedt német jelenlét (az NSZK és Ausztria mellett az NDK-val fennálló jelentős gazdasági kapcsolatok) megfelelő ellensúlyok nélkül Magyarország számára hátránnyal is járhat. A politikai

nak „sous-série Allemagne” elnevezésű irategyüttesét. A Francia Diplomáciai Dokumentumokat Publikáló Bizottság ebből kiválogatott összeállításáa a minisztérium honlapján elérhető: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/les-ministres-et-le-ministere/archives-et-patrimoine/chute-du-mur-de-berlin-ouverture/> Az alábbiakban hivatkozott francia külügyi dokumentumok erről a honlapról tölthetők le.

³⁰ AMAE: Série Europe, sous-série Allemagne, *La relation franco-allemande*, note du chef du Centre d’analyse et de prévision, signé Jean-Marie Guehenno, n/89–48, Paris, le 30 avril 1989.

³¹ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-004175/1989 (1989. november 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra*.

³² Uo.

(köz)tudat változásának elmaradása, továbbá a német befolyás erősödése eredőjeként Magyarország egy esetleges európai német újjászületés melléknyúlványává válhat. Ez nem kedvező sem a magyar, sem más európai ország érdekei szempontjából. Franciaország is részt vállalhat a szükséges ellensúly biztosításában, főleg politikai, kulturális, nyelvi-civilizációs téren, de a gazdasági együttműködésben is”, hangsúlyozta a Quai d’Orsay egyik vezetője a magyar nagykövet előtt 1989 novemberében.³³ A kelet-közép-európai országok német hegemóniától való félelmére Fejtő Ferenc is felhívta a köztársasági elnök közvetlen munkatársának figyelmét.³⁴

1989 őszén a francia diplomácia számára Kelet-Közép-Európa vonatkozásában a német ügy alakulásán túl nyitott kérdést jelentett a térségünk jövőjének megtárgyalására soron kívül megszervezett szovjet–amerikai csúcstalálkozó és a szovjetunióbeli visszarendezés lehetősége. Magyarország tekintetében a magyar politikai stabilizáció létrejöttét és a pártpolitikai erőviszonyok kibontakozását követték nagy figyelemmel. A sok bizonytalan elem kivárára készítette a francia kormányzatot.³⁵ Nagy kockázati tényezőnek tartották az ellenzék gyengeségét: úgy látták, hogy sem befolyásuk, sem tapasztalataik nem ér fel lengyelországi társaikéval. A kommunista kormányzat képviselőit kiszámíthatóbb partnereknek látták.³⁶ A Szovjetunió kiemelt helyzete megmaradt, amit a kiváló Gorbacsov–Mitterrand-vi-

³³ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/9/1989 (1989. november 22.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Blot francia KÜM főigazgató a francia–magyar kapcsolatokról*.

³⁴ Archives nationales (Párizs): Archives de la Présidence de la République concernant les voyages de Mitterrand en Hongrie (1982 et 1990), 5AG4/EG 204. Note de Hubert Védrine, le 12 janvier 1990. Idézi Bernard Lachaise: „Le voyage de François Mitterrand en Hongrie en 1990”. *Öt Kontinens*. Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2009, 66.

³⁵ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-004175/1989 (1989. november 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra*.

³⁶ Garadnai–Schreiber: „A magyarországi rendszerváltozás a Quai d’Orsay szemével”. i. m. 139. A hivatkozott francia külügyi dokumentum: AMAE: Série Europe,

szony nyilván csak erősített. Továbbra is érvényesült az a francia szemlélet, hogy az egyes kelet-közép-európai országokban végbemenő változások helyeslését a szovjet álláspont függvényévé tegyék. Ezért nem tartották például aktuálisnak, hogy Magyarország felvesse a Varsói Szerződésből való kilépést. Még ekkor sem hitték el ugyanis, hogy Moszkva valóban „elengedte” a térséget. A katonai-biztonságpolitikai bizalmatlanság Moszkva irányában tehát nem csökkent. A francia hivatalos megfigyelők Gorbacsov személyes helyzetéhez kötötték a peresztrojka sorsát, és 1989 őszén is lehetségesnek tartották a visszarendeződést.³⁷ A szovjet tényező további jelentőségét mutatta, hogy Franciaország elfogadta a Szovjetuniónak Gorbacsov és Reagan 1989. december 2–3-i máltai találkozóján a kelet-közép-európai változások kapcsán támasztott feltételeit, melyek a szövetségi rendszerek fenntartására és az európai határok sérthetlenségére vonatkoztak. A francia illetékesek a magyar kormánnyal is e kereteken belül kívántak együttműködni.³⁸

Annak ellenére, hogy francia elemzők a lengyel gazdaság helyzetét katasztrofálisnak minősítették, Lengyelország kivételezett helyzete a németkérdésben lehetséges hátvéd szerepe, a történelmi tradíciók, a franciaországi lengyel emigráció és a lengyel eladósodásban játszott francia szerep miatt a magyar külügyi források szerint tovább erősödött. E tényezők kényszerítették a párizsi vezetést, hogy – az esetleges francia belpolitikai viharokat is megelőzendő – gazdasági segítséget nyújtson Varsónak.³⁹ A továbbra is kiemelt partnernek

sous-série Hongrie, Politique étrangère (1986–1990), Carton 6319, n° 2381/EU, *Situation intérieure de la Hongrie*, Note. Paris, le 8 septembre 1989.

³⁷ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001071/3/1989 (1989. november 10.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései*.

³⁸ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/8 (1989. november 17.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Bianco a magyar–francia kapcsolatokról*.

³⁹ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001071/3/1989 (1989. november 10.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései*.

tekintett Magyarország francia megítélését viszont rontotta, hogy még mindig instablnak látták politikai helyzetét.⁴⁰ Az NDK-val kapcsolatos francia irányvonalat főként a németkérdés és az ország gazdasági-politikai helyzete határozta meg. A francia kormányzat azt szerette volna, ha Kelet-Németországban jelentős ideológiai-politikai liberalizálódás megy végbe, de destabilizálódás nélkül, és így az ország továbbra is piacul szolgálhat a francia termékek számára (pl. Airbus, gázturbinák). Csehszlovákia, Bulgária és Románia irányában a francia kormányzat részéről továbbra is passzivitás és kiváras volt tapasztalható. Ideologikus érvekkel a belső reformok szükségességét hangsúlyozták. Igyekeztek felhasználni Mitterrand csehszlovákiai és bulgáriai látogatásait a francia szerep bizonyítására,⁴¹ sőt a csehszlovák, illetve bolgár rendszer bomlasztására is. A francia elnök 1988. decemberben Prágában és 1989. januárban Szófiában is reggelire látta vendégül a legjelentősebb cseh és bolgár ellenzékieket.⁴²

Mitterrand 1989. október 25-én Strasbourgban az Európai Parlament előtt elmondott beszéde volt a francia vezetés részéről az első kísérlet a Kelet-Közép-Európában zajló átalakulási folyamat összefoglaló értékelésére. Az elnök a második világháború óta bekövetkezett legjelentősebb változásnak nevezte a történeteket, és azok elősegítésére szólította fel Nyugat-Európát. A korábbi francia törekvésekkel összhangban egyeztetett fellépést javasolt a beruházások, a környezetvédelem és a továbbképzés terén. Franciaország támogatásáról biztosította a „szabadság nevében megmozdult népek” „lendületét” és „reményeit”.⁴³

⁴⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-004175/1989 (1989. november 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra.*

⁴¹ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001071/3/1989 (1989. november 10.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései.*

⁴² Schreiber: *Les actions de la France*, i. m. 193–195. E találkozó hangulatának érzékeléséhez lásd Schreiber: *J'ai choisi la France*, i. m. 284., 287.

⁴³ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-004175/1989 (1989. november 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok*

A gyakorlati lépéseket tekintve a francia külpolitika Kelet-Közép-Európa irányában igyekezett maximálisan kiaknázni azokat a lehetőségeket, amelyek Mitterrand-nak az Európai Gazdasági Közösségben 1989 második felében betöltött soros elnöki pozíciójából fakadtak. Így az EGK, majd a Lengyelország és Magyarország megsegítésére összeült huszonnégy ország nevében közös akciókat sürgethetett,⁴⁴ ami nyilván az NSZK intenzív térségbeli jelenlétének ellensúlyozására is szolgált. Politikai tevékenységének alátámasztására Párizs gazdasági kapcsolatait is növelni próbálta térségünkben: új fejlemény, hogy a vállalatok egyszerű tájékoztatásán túl állami eszközökkel is ösztönözték az érdeklődést a francia vállalatok nagyfokú óvatosságának leküzdésére. Ennek első példája a lengyelországi tőkebefektetéseket támogató 4 milliárd frankos francia kormánygarancia volt.⁴⁵

Érdeemes itt röviden utalni arra, hogyan viszonyult 1989 őszén a francia kormányzat régióink országainak az EGK-hoz történő csatlakozásához. Mitterrand strasbourggi beszédében a tagság gyors megszerzése helyett átmeneti integrálódási formák keresését szorgalmazta. Ekkoriban a párizsi illetékesek a csatlakozás témájának a pusztá felvételét is korainak tartották. A későbbiekben viszont a kelet-közép-

francia megítélése, különös tekintettel hazánkra. Valamint Schreiber: *Les actions de la France*, i. m. 199.

⁴⁴ 1989. július 14–16-án Párizsban a világ hét vezető ipari hatalmának (G-7) csúcstalálkozóján megbízták az Európai Közösségek Bizottságát, hogy kezdje meg a reformokban leginkább élen járó Magyarország és Lengyelország pénzügyi-gazdasági-technikai támogatásának előkészítését. Ennek kialakítására a Bizottság 1989. augusztus–szeptemberben Brüsszelben tárgyalásokat szervezett a legfejlettebb „huszonnégyek” (G-24) részvételével. Megkezdődik a Phare-program.

⁴⁵ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/7/1989. A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Kétoldalú kapcsolataink helyzete, javaslat azok fejlesztésére.*

A francia üzletembereket a magyar illetékesek a francia külügy szerint is „meglehetősen félneknek” tartották. Lásd AMAE: Série Europe, sous-série Hongrie, Politique étrangère (1986–1990), Carton 6341, *Visite d'État de Monsieur le Président de la République en Hongrie (18–19 janvier 1990)*, Dossier de Synthèse. Paris, le 12 janvier 1990. Közli Garadnai: „Francia vélemények a magyarországi átalakulásokról (1988–1990)”, i. m. 177–184.

európai rendszerváltásokkal együtt járó társadalmi feszültségek és meg-
rázkódtatások hatásainak mérséklésére mintegy „fájdalomcsillapító”
gyanánt a diplomáciai csatornákon és a tömegtájékoztatóban egy-
aránt gondosan felszínen tartották a tagság lehetőségének, sőt szükség-
szerűségének témáját, kerülve azonban a csatlakozás időpontjának
pontos megnevezését. Az „európai közeledés” mítosza a nyugati
szolidaritás bizonyos gesztusaival karöltve a társadalmi robbanás és
destabilizálódás elkerülésére a jelen nehézségeit volt hivatva csök-
kenten, perspektívát adva a jövőre nézve. Ezt a célt szolgálta a ké-
sőbbiekben Jacques Chirac köztársasági elnökként tett nagyszabású
kelet-közép-európai látogatássorozata is 1996–1997-ben.

A francia vezetés által 1988 szeptemberében elindított keleti nyitás
hatását a magyar diplomácia is érzékelte. A magyar–francia politikai
kapcsolatok valóban sűrűbbé váltak: 1989. februárban Laurent Fabius
a Nemzetgyűlés Elnökeként Magyarországra jött. A francia parlamenti
bizottságok küldöttségei gyakrabban látogattak Budapestre (például
a Nemzetgyűlés pénzügyi és a Szenátus jogi bizottságának delegá-
ciói). 1989 áprilisában az Államtanács elnöke is Budapestre utazott.
A miniszteri tárcák közti kapcsolatok szintén megélénkültek: magyar
miniszterek párizsi útjai mellett a francia külkereskedelmi, közleke-
dési és belügyminiszter is Budapest vendége volt. Az államtitkári és
miniszterhelyettesi látogatások ugyancsak gyakoribbá váltak.⁴⁶ A pá-
rizsi magyar nagykövetség a Quai d’Orsay illetékesei részéről tapasztalható
hozzáállás megváltozásáról tudósított. Francia oldalról a ko-
rábbiaknál sokkal erőteljesebb, minden területre, vagyis a politikai
mellett a gazdasági-kereskedelmi, a műszaki-tudományos és a kultu-
rális területekre egyaránt érvényes együttműködési szándék nyilat-
kozott meg: sűríteni kívánták a politikai találkozókat, és a küszöbön
álló elnöki látogatás „utógondozására” szakminiszteri tárgyalásokat
javasoltak. Kapcsolatfejlesztési törekvéseik bizonyítására Mitterrand
látogatását is mielőbb realizálni kívánták. Kinyilvánították, hogy
„szilárd elhatározásuk” a magyar és a lengyel reformfolyamatok tá-

⁴⁶ Uo.

mogatása, és hogy e két országot kiemelten kezelik.⁴⁷ Magyarország európai integrációs törekvéseinek francia támogatását ekkor már minden lehetséges alkalommal hangsúlyozták.⁴⁸ Különösen a gazdasági kapcsolatok fejlesztését szorgalmazták.⁴⁹ Noha 1989 tavaszán a francia gazdasági körök aggodalma Magyarország esetleges destabilizálódása miatt csökkentette érdeklődésüket az együttműködés iránt, az őszi hónapokban a magyar külügy már növekedést regisztrált ezen a téren is, különösen a banki szférában. Úgy tűnt, hogy ezt ezúttal a francia állami adminisztráció is segíti: 1989-ben Nemzetközi Bankárképző Központ nyílt Budapesten, és a korábban Magyarország iránt passzívan viselkedő Crédit Lyonnais bank is megmozdult. A tőkebefektetési lehetőségek iránti francia érdeklődés szintén növekedett, áttörés azonban ezen a téren ekkor még nem következett be.⁵⁰

A Ceaușescu-rendszer 1989. decemberi összeomlása a kelet-közép-európai átalakulási folyamat során eddig nem tapasztalt reakciókat váltott ki a francia kormányzat részéről. A korábbi „kivárás”, illetve a nyugati egyeztetés szorgalmazása helyett ekkor – nyilván az események drámaiságával is összefüggésben – azonnal, önállóan és erőteljesen léptek fel: nyomban szervezni kezdték a humanitárius segítségnyújtást. A politikusok nyilatkozatai által és a tömegkommunikáció egyéb módszerei révén igyekeztek mozgósítani Franciaország közvéleményét. Dumas külügyminiszter december 24-én kijelentette: „Franciaország kész minden új helyzetre megfelelően reagálni, s ha egy külföldi fegyveres közbelépésre lenne szükség, az első sorban

⁴⁷ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/6/1989 (1989. október). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar-francia kapcsolatok*.

⁴⁸ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-1104/7/1989 (1989. november 29.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Stoleru hazánkról*.

⁴⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/5/1989 (1989. október 13.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Magyar-francia kapcsolatok aktuális kérdései*.

⁵⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/6/1989 (1989. október). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar-francia kapcsolatok*.

állna”. Az a tény viszont, hogy a humanitárius segítségnyújtáson túl gazdasági-pénzügyi támogatásra való készség francia részről alig jelentkezett, beilleszthetővé teszi Románia esetét a francia külügy térségünkkel kapcsolatos eddigi politikájába. A minimális anyagi befektetésre való törekvés ugyanis Franciaországnak a régióinkban zajló változásokhoz való hozzáállását általánosan jellemezte. A kaotikus helyzet következtében a francia diplomácia a román belpolitikai fejlemények alakulását meglehetősen bizonytalansággal szemlélte. Az erdélyi magyar kisebbség jogainak védelmében 1990. január 19-én Budapesten elhangzott Mitterrand-beszéd pedig maga után vonta a Ceaușescu utáni francia–román kapcsolatok első diplomáciai feszültségét.⁵¹

Az 1989-ben Kelet-Közép-Európa politikai helyzetében bekövetkezett, korábban hihetetlennek tűnő változások ellenére a francia vezetés az év végén még továbbra is kétségekkel tekintett régióink jövőjére, főként a szovjet belpolitika növekvő zavara miatt.

Az 1989. december 31-én elmondott televíziós köszöntőjében Mitterrand elnök meghirdette az általa – szakértők megkérdezése nélkül – kidolgozott Európai Konföderáció elnevezésű tervet. Ez az intézmény magában foglalta volna a kontinens összes országát, lehetővé téve „állandó kapcsolatukat, a békét és a biztonságot”. A belépés feltételeként az egyes országok pluralista és demokratikus intézményrendszere volt előírva. A francia elnök elképzelései szerint ez a konföderáció olyan politikai és intézményes keretet jelentett volna, melyen belül az Európai Gazdasági Közösség alapvető viszonyítási pontként szolgált volna olyan országok számára is, melyeknek teljes körű integrációjára csak a távoli jövőben kerülhetne sor. Az átalakuló kelet-közép-európai országok nagy része azonban elutasította a tervezetet, mivel nem kapott benne helyet a számukra referenciát jelentő Egyesült Államok. Továbbá a térség kormányai úgy érezték,

⁵¹ MOL: XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-10-00799/1990 (1990. február 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*.

az Európai Konföderáció csak egy módszer arra, hogy országait meghatározatlan ideig a EGK-n kívül tartsák.⁵²

A Mitterrand-féle konföderációs terv a kelet-közép-európai térség stabilitását is növelni kívánta, hogy elkerülje a „robbanást és a viszszatérést 1919 Európájához”... A francia külpolitika ugyanis, amint fentebb is jeleztük, tartott a kommunizmus évei alatt lefojtott nemzeti-nemzetiségi ellentétek robbanásszerű feltörésétől. Ennek a veszélynek az elhárításához kívánt hozzájárulni Mitterrand 1990. január 19-én Budapesten elmondott beszédének következő passzusa: „a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása meghatározó jelentőségű, ha el akarjuk kerülni azt, hogy megkérdőjelezzék a versailles-i szerződésből vagy a második világháború után létrejött megállapodásokból öröklött határokat – még ha ezek a szerződések és megállapodások tökéletlenek is. Ebben minden európai ország egyetértett a helsinki tanácskozáson. Magától értetődő, hogy ahol kisebbségek vannak, azoknak jogaik teljes birtokában kell lenniük.” E kijelentést a számos kérdésben igen megosztott román politikai élet egységesen visszautasította.⁵³ A hatalmas román tiltakozást látva pedig a francia külügy később tartózkodott attól, hogy az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos, Románia és Magyarország közötti vitában valamelyik fél mellett nyíltan kiálljon.⁵⁴ Így az új magyar miniszterelnök, Antall József 1990. júniusi párizsi látogatásán a romániai magyar kisebbség problémájával kapcsolatban azt kívánták kifejtetni, hogy „ezt az egyéni jogok tiszteletben tartásának elvén keresztül kell rendezni”.⁵⁵

⁵² Frédéric Bozo, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris, La Découverte, 1997. 99–100; Schreiber: *Les actions de la France*, i. m. 207.

⁵³ MOL: XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-10-00799/1990 (1990. február 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*. Mitterrand elnök 1990-es budapesti látogatásáról lásd még: Bernard Lachaise: „Le voyage de François Mitterrand en Hongrie en 1990”, i. m. 63–74.

⁵⁴ MOL: XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-10-0079/1/1990 (1990. április 2.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitikai törekvések alakulása*.

⁵⁵ AMAE: Série Europe, sous-série Hongrie, Politique étrangère (1986–1990), Carton 6340, *Visite de travail de M. Antal [Sic!], Premier Ministre de Hongrie (22–23*

Franciaország Kelet-Közép-Európa-politikájának 1990-ben megragadható hangsúlyai, a térségben végbement hatalmas változások ellenére, a korábbi évekhez nagyrészt hasonlóan alakultak. Lengyelország és Magyarország továbbra is az élen állnak. Varsó felértékelődését a németkérdés kapcsán fentebb már jeleztük. A lengyel gazdasági helyzet miatt azonban a francia–lengyel viszony gazdasági alapjai továbbra sem voltak erősek. Magyarország tekintetében a francia diplomácia a korábbi erős bizonytalanság után meglelégedéssel nyugtázta a békés, kiszámítható, stabil, szélsőségektől mentes, demokratikus átmenetet. Kedvezően fogadták, hogy az 1990. áprilisi választások eredményeként erős parlamenti támogatottságot élvező, stabil kormány alakult. Mindez hozzájárult a francia külpolitikában Magyarországról mint kiszámítható, stabil partnerről az 1960-as évek óta formálódó kép megerősödéséhez. Párizs továbbra is újra és újra támogatásáról biztosította a magyar kormányzat európai integrációs törekvéseit. A francia gazdasági körök ekkor már egyik fő regionális célpontjuknak tekintik Magyarországot, ahol a korábbi „nagy üzletek” erőltetése helyett inkább a közvetlen vállalatközi együttműködésre helyezik a hangsúlyt. Ekkoriban úgy látták, hogy Magyarországon és Csehszlovákiában a legérettebbek a feltételek a piacgazdaságra. A fokozatosan az „élcsoporthoz” közelítő Prága esetében a francia külügy lehetőséget látott a gyors gazdasági modernizációra francia részvétellel. Csehszlovákia a német egyesülés miatt is új jelentőséget kapott. Románia viszont a Ceaușescu-rendszer bukása ellenére sem nyerte vissza korábbi privilegizált partneri státusát. Sőt a Mitterrand budapesti beszédére reagálva küldött román tiltakozó jegyzék hatására egy időre újra feszültté vált a két ország viszonya. Románia, valamint a korábban szintén különleges figyelmet kapott, és ugyancsak „frankofil” országként számon tartott Jugoszlávia belpolitikai instabilitásuk miatt a francia kormány, az ellenzék és a pénzügyi körök hosszú

juin 1990), note de cadrage. Paris, le 20 juin 1990. Közli Garadnai: „Francia vélemények a magyarországi átalakulásokról (1988–1990)”, i. m. 184–186.

távú elképzeléseiben egyaránt a bizonytalanság érzetét erősítették fel, miközben felértékeltek a magyar relációt.⁵⁶

A hidegháború korszaka Európában 1990 novemberében az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia keretében aláírt Párizsi Chartával ért szimbolikusan véget, mely ceremónián a kelet-közép-európai országokat már új vezetőik képviselték.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a Mitterrand második elnöki periódusának elején kezdeményezett keleti nyitási politika – a kelet–nyugati kapcsolatokban végbemenő korszakváltással együtt – nem módosította lényegesen a francia külpolitika addig meghatározó prioritásait (elkötelezettség a nyugati szövetségi rendszerben, az önálló atomtűzterő, az EGK-n belüli vezető szerep igénye stb.), csak bizonyos hangsúlyeltolódást hozott.⁵⁷ Kelet-Közép-Európa jelentősége a francia külpolitika egészét tekintve a most vizsgált időszakban átmenetileg megnövekedett, mivel a szovjet blokkban végbement változások nagymértékben hatottak a francia kormány által egyértelmű prioritásként számon tartott kérdésekre, így a szovjet blokk ellensúlyszerepére az Egyesült Államokkal és Németországgal szemben. Az új keleti politika egyik deklarált célja volt, hogy a versenyképeségi gondokkal küszködő francia ipar számára új piacokat szerezzen: vagyis a gazdasági kapcsolatok építése elvileg kiemelt hangsúlyt kapott. A gyakorlatban azonban a francia külügy továbbra is túlnyomó-

⁵⁶ MOL: XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-10-00799/1990 (1990. február 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*; uo. XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-10-0079/1/1990 (1990. április 2.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitikai törekvések alakulása*; uo. XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-23-001638/1990 (1990. április 11.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Francia KÜM magyarországi választások eredményéről*; uo. XIX–J–1–j, 1990, 26. doboz, Franciaország, 45-50-002017/1990 (1990. május 22.). A párizsi magyar nagykövetség távirata, *Francia GYOSZ elnök Kelet-Európáról*.

⁵⁷ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001071/1/1989 (1989. május). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Tájékoztató Franciaország külpolitikájáról*.

részt politikai és nem gazdasági eszközökkel közelített régióinkhoz. Fellépése során az erőteljes diplomáciai, ideológiai és kulturális jelleg⁵⁸ céljainak megvalósításához elégtelen pénzügyi háttérrel párosult. Újdonságnak számít az ideológiai töltés felerősödése, ami az emberi jogokra való gyakori hivatkozásban és a szociáldemokrata eszmék propagálásában nyilvánult meg.

Régióinkban világosan megmutatkozott a francia külpolitika más térségekben is gyakran megfigyelhető jellemzője: az ambíciók és a rendelkezésre álló eszközök közti feszültség. Az ellentmondás feloldására az olyan látványos, de nagyobb anyagi és energiabefektetést nem igénylő akciók tűntek alkalmasnak, mint Mitterrand 1988–1989-es látogatássorozata a kelet-közép-európai országokban.⁵⁹ Az is valószínűsíthető, hogy az NSZK korlátozásának szándékán túl éppen a francia források szerény volta készítette a párizsi vezetést arra, hogy átalakuló térségünkben ne egyedül, hanem főként nyugati kormányközi szervezetek – így az EGK, a G-7 és a brüsszeli 24-ek – tagjaként hallassa hangját, és javasolja a nyugati erőfeszítések összehangolását.

A nagyrészt tehát továbbra is politikai és nem gazdasági jellegű kelet-közép-európai francia aktivitás kevésbé váltotta be a párizsi kormányzat kezdeti reményeit. A térségünk és Franciaország közti gazdasági kapcsolatokban alig figyelhető meg előrelépés. A francia vezetés így nem jutott közelebb az NSZK, Olaszország és Nagy-Britannia régióinkban már elért eredményeihez, továbbá alig volt hatással a térségünkben lezajlott rendszerváltási folyamatra. A francia külpolitika változatlan elemének tekinthető a térség országaihoz való közeledés erősen szelektív jellege. A változatos és a rendszerváltás időszakában is többször módosuló szempontrendszer alapján kialakult prioritási sor állandó elemének tekinthető Lengyelország és Magyarország kiemelt helyzete.

⁵⁸ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001613/1989 (1989. március 7.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország új keleti politikájának határjai – a kelet-európai folyamatok francia megítélésének tükrében.*

⁵⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-10-001071/3/1989 (1989. november 10.). A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései.*

Kelet-Közép-Európa többi államához hasonlóan Magyarország továbbra is nagy jelentőséget tulajdonított a Franciaországgal való kapcsolatok fejlesztésének. Egyre válságosabbra forduló gazdasági helyzetében Párizstól gazdasági-pénzügyi segítséget remélt, továbbá az immár önállóvá vált külpolitikai törekvéseinek, főként európai integrációjának és a határokon túli magyar kisebbségek védelme érdekében tett lépéseinek a támogatását. A magyar diplomácia változatlanul fontosnak tartotta a Franciaországhoz való közeledést, mivel továbbra is úgy látta, hogy Nyugat-Európa egyik vezető hatalmaként nagy befolyással rendelkezik az európai integrációban, és jelentős szerepet játszik a világpolitikában is. Ekkor is „elengedhetetlenül” fontosnak ítélték magyar részről a kezdeményező fellépést. A magyar fél által szintén elsődlegesnek tekintett gazdasági kapcsolatépítés főként a Franciaországgal folytatott kereskedelem fellendítésére, működő tőke behozatalára, ipari kooperációk megvalósítására (pl. Thomson–Videoton-kapcsolat színestelevízió-család fejlesztésére és gyártására), magyarországi székhelyű vegyes vállalatok létrehozására és a francia régiókban való piacbővítésre irányult.⁶⁰ A parlamenti kapcsolatok elmélyítését is a gazdasági együttműködés fejlesztésének szolgálatába kívánták állítani. Magyarországnak a hidegháborús korszak lezárulásával kialakuló új nemzetközi környezetbe való beilleszkedését elősegítendő, a magyar kormányzat kifejezte igényét, hogy Párizs – EGK-beli befolyását felhasználva – segítse elő, hogy az Európai Gazdasági Közösségekben és a 24-ek között a magyar reformok pénzügyi támogatásáról a magyar kormány igényeinek megfelelő döntés szülessen. Kérték továbbá az „állami kereskedelmű ország” minősítés megszüntetését, a COCOM-előírások enyhítését és az általános vámkedvezmények rendszerének megadását. A magyar külügy fontosnak tartotta Franciaország megnyerését az EGK-hoz, az

⁶⁰ MOL: XIX–J–1–j, 1988, 41. doboz, Franciaország, 45-14-00180/5/1988 (1988. szeptember). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*; uo. XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/6/1989 (1989. október). A Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

OECD-hez és az EFTA-hoz való magyar kapcsolódás érdekében is. Kulturális téren pedig újabb ösztöndíjak felajánlását szorgalmazták Magyarországnak „Európa-hoz” való szorosabb kapcsolódásának előmozdítására.⁶¹ Mindazonáltal a kelet-közép-európai országok a látványos francia diplomáciai gesztusok ellenére is valójában alacsony szintű francia érdekltség miatt igen kevésbé tudtak hatni a francia külpolitika alakulására. Amint Magyarország esetében láttuk, az 1988 őszétől jelentkező nagyobb francia fogadókészség kihasználásán, a kapcsolatfejlesztés diplomáciai szorgalmazásán és az e cél előmozdítására alkalmasnak látszó személyek és csoportok meghívásán túl vajmi keveset tehettek.

Franciaország tehát a párizsi kormányzat meghirdetett céljai és a kelet-közép-európai partnerek kinyilvánított törekvései ellenére továbbra is igen csekély szerepet játszott térségünkben különösen az immár egyesülő Németországhoz és a régiókban ez idő tájt megjelent Egyesült Államokhoz képest.

Az 1989–1990-ben lezajlott kelet-közép-európai rendszerváltások nyomán a térség iránti érdeklődését továbbra is hangsúlyozó francia kormányzatnak új feltételekkel kellett szembesülnie. A Szovjetunió katonai és politikai visszahúzódásával térségünk államainak – Németország erős és aktív jelenléte, valamint az Egyesült Államok megjelenése ellenére is – lehetősége nyílt a korábbinál önállóbb külpolitika folytatására. Ezen országok mozgásterét azonban erőteljesen determinálta, hogy Kelet-Közép-Európában a rendszerváltások eredményeként hatalomra került kormányzatok és az egyes országok közvéleménye túlnyomórészt a „Nyugathoz”, vagyis az európai integrációhoz (EGK, EU) és a NATO-hoz való csatlakozást kívánta. A régió államainak eltérő fejlődése továbbra is megmarad, sőt tovább fokozódik ezúttal az új nemzetközi gazdasági és politikai viszonyokhoz való adaptálódás sikerességével összefüggésben, Jugoszlávia pedig akut válságóccá válik. Franciaország 1990 után is igen korlátozott politikai és

⁶¹ MOL: XIX–J–1–j, 1989, 35. doboz, Franciaország, 45-14-00724/7/1989. A párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Kétoldalú kapcsolataink helyzete, javaslat azok fejlesztésére.*

gazdasági eszközökkel rendelkezett a térség fejlődésének tényleges befolyásolásához. Kelet-Közép-Európa pedig heterogenitásából és viszonylag gyenge gazdasági-katonai súlyából kifolyólag perspektivikusan sem töltheti be a szovjet blokknak, illetve a Szovjetunióknak a francia külpolitikában játszott korábbi szerepét: vagyis nem lehet hatékony ellensúly az egyesült Németországgal, még kevésbé az Amerikai Egyesült Államokkal szemben.